ADVERBELE ÎN *-IŞ* ŞI *-ÂŞ*. INVENTARUL ŞI CÂTEVA OBSERVAŢII

CARMEN MÎRZEA VASILE[1]
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti", Bucureşti,
Facultatea de Litere, Universitatea din Bucureşti

LES ADVERBES EN *-IŞ* ET *-ÂŞ*. L'INVENTAIRE ET QUELQUES OBSERVATIONS

Résumé

La caractéristique de l'adverbe roumain de manière est son homonymie avec la forme de l'adjectif (au masculin/neutre singulier). Les adverbes dérivés (en *-eşte*, comme *câineşte* 'comme un chien', *creştineşte* 'chrétiennement', et en *-iş* et *-âş*, comme *chiorâş* litt. 'aveuglement', *furiş* litt. 'furtivement', *lupiş* 'comme un loup') ne sont pas très nombreux et ont une fréquence assez réduite. Dans cet article, l'auteur examine les adverbes en *-iş* et *-âş*, qui ont comme base de la dérivation principalement des noms, puis des verbes et, en dernier lieu, des adverbes, des adjectifs, etc. Dans la première partie, on dresse la liste des unités adverbiales, en ajoutant des informations utiles à leur analyse (le sens, l'attestation, l'étymon, les locutions dans lesquelles elles entrent etc.). La deuxième partie contient des observations concernant le sens de ces adverbes, la diachronie et la circulation dans la langue; une attention particulière est portée sur le statut morpho-lexical des unités enregistrées dans les dictionnaires avec des valeurs adverbiale et nominale à la fois.

Mots-clés: *adverbe dérivé; les suffixes* -iş *et* -âş*; locatif; relation adverbe − nom; groupe prépositionnel.*

Adverbele de tipul *cruciş, furiş, târâş* au fost tratate monografic în două studii: Chircu (2006) şi Popovici (2006) (împreună cu derivatele substantivale şi adjectivale). În acest articol, aducem completări şi rectificări privind inventarul

[1] **Carmen Mîrzea Vasile** este cercetător la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti" din Bucureşti şi asistent la Facultatea de Litere (Departamentul de Lingvistică) a Universităţii din Bucureşti. Este doctor al Universităţii din Bucureşti în 2010, iar în prezent lucrează la un proiect de cercetare postdoctorală al Academiei Române (2011-2013). Principalele teme de interes sunt: morfosintaxa (în special a adverbului), lingvistica romanică, schimbarea şi variaţia lingvistică, tipologia, învăţarea/predarea limbii române ca limbă străină. A publicat articole şi recenzii în reviste româneşti şi capitole în volume colective. Colaborează la *Dicţionarul etimologic al limbii române (DELR)*, din care primul volum (*A−B*) a apărut în 2011, la Editura Academiei Române: e-mail: carmen_marzea@yahoo.fr

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

lor, datarea şi etimologia şi facem câteva observaţii importante din punct de vedere descriptiv şi teoretic.

1. Inventarul formaţiilor adverbiale în *-iş* şi *-âş*

Acest inventar cuprinde adverbe sau alte unităţi lexicale (în general, substantive) cu valoare contextuală adverbială (fixată în grade diferite: de la valoare ocazională la valoare stabilă). Lista are la bază unităţile din DI, DILR, DA-DLR, GL. MUNT., GL. ARGEŞ, TDRG[3], Chircu (2006) şi Popovici (2006)[2]. În raport cu Chircu (2006) şi Popovici (2006), am identificat nouă unităţi noi (*ciuciuliş, ghiontiş, glomotiş, glotiş, muţiş, pogorâş, snopiş, suciş, suliş*), la care se adaugă, numai în compuse, altele două (*gropiş*, în *târâş-~*, şi *mârâiş*, în *hârâiş-~*). Informaţiile despre fiecare lexem sunt organizate în maximum şase câmpuri.

a. Lexemul, scris cu italic (şi aldin, dacă e nou-introdus), este urmat de o glosare minimală, în general, conform MDA şi DA-DLR. Este dat apoi anul primei atestări, preluat din TDRG[3] sau din DA-DLR (urmărind citatele). A fost dată, pe cât posibil, atestarea pentru adverb (valoarea adverbială); în cazul lexemelor *cruciş, curmeziş, pâcliş, pieziş, târâş, ţipiş*, anul primei atestări poate fi şi pentru celelalte valori morfo-lexicale (nu a fost verificată sursa directă). Pentru lexemele nou-introduse şi predatări, a fost dat citatul în care este atestat adverb(ial)ul.

b. Etimologia este preluată, dacă nu sunt situaţii speciale, din DA-DLR şi TDRG[3], fără a se indica sursa. Când sunt completări sau modificări, acestea sunt explicite.

c. Valoarea morfologică este indicată conform DA şi MDA, apoi numai conform DLR, în ordinea din aceste dicţionare; dicţionarele au fost trecute explicit numai la nevoie. Sunt situaţii când, pe baza valorii morfologice diferite, dicţionarele înregistrează lexeme omonime. De exemplu, în DLR, *proptiş* are

[2] Din diverse motive (etimologia necunoscută sau nesigură şi caracterul neanalizabil, sensul îndepărtat de cel al adverbelor analizate, lipsa contextelor concludente în sursele consultate), nu au fost introduse în listă lexemele: *bodiş*, din expresia *a se uita* ~ „a se uita cu coada ochiului, cu mânie” (DA), *bontiş* (DI), *botiş* „strâns, ghemuit” (GL. MUNT.), *hăitiş* „în poziţie strâmbă, sucită; întortocheat” (DA), *hărăpiş* „cu furie, tare, puternic” (Chircu 2006: 61, 63), *măldiş*, din expresia *a sta* ~ „a sta rezemat” (DLR), *pleştiş* (probabil, < *a (se) pleşti*, variantă a lui *a (se) pleoşti*), din „Când la casă ajungea, Sub fereastră să punea, Cam şoldiş, şi cam *pleştiş*” (Cătană, B. 174, 1895, în DLR, s.v. *şoldiş*), *pliesciş* „pe ascuns; fără să fie văzut” (DLR), *răzagniş*, din expresia *în* ~ „cu niciun chip, nici în ruptul capului” (DLR). Dinică (2012) notează şi adverbele *preţipiş* şi *căziş*. Primul este întâlnit în gramatica lui Diaconovici-Loga ([1822] 1973: 138), răspunzând la întrebarea *încotro?* În DLR *preţipiş*, inclus ca variantă sub *precipiţiu*, are valoare adjectivală („prăpăstios, abrupt”) şi substantivală („munte”). Al doilea este atestat în gramatica lui Clemens (1836: 46). Nu insistăm asupra argumentelor introducerii sau neintroducerii în listă a anumitor unităţi/variante, deoarece discuţiile ar fi mult prea ample.

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

două intrări (una pentru substantiv, una pentru adverb), iar *păliş, pândiş, repeziş, suiş* au câte o singură intrare.

d. Lexemele analizate pot apărea în locuţiuni prepoziţionale cu valoare adverbială. Aceste locuţiuni au fost extrase din DA-DLR, MDA, TDRG[3], iar sensul a fost dat numai în situaţii speciale.

e. După semnul egal, a fost indicat un echivalent semantic (parţial sau total, contextual sau general) monolexematic, cu aceeaşi bază derivativă. Acest echivalent (în general, adverb în *-eşte* sau participiu ori substantiv cu funcţionare adverbială) este preluat tot din dicţionarele amintite. Participiul a fost menţionat numai dacă valoarea lui adverbială apare explicit în aceste dicţionare.

f. În ultima parte, au fost trecute elemente mono- sau plurilexicale cu care unitatea care interesează poate fi pusă în legătură din punct de vedere lexical şi semantic.

1. *alăturiş* „alături, într-o parte”, 1899| < *alături*| adv.| - | = *alături, alăturat*;
2. *arciş* „în linie arcuită, arceşte”, 1870| < *arc*| adv.| - | = *arceşte*| cf. şi adj. *arcit*;
3. *boldiş* „(în leg. cu vb. *a da, a lovi*) cu vârful ascuţit al unui obiect; cu ochii holbaţi; chiorâş; cu coada ochiului”, 1517| < *bold* „obiect ascuţit care înţeapă” (DA) şi/sau < *a (se) boldi* „a înţepa (cu privirea)” (Popovici 2006: 160)| adv.| - | - | cf. *a (se) boldi, boldit*;
4. *brăţiş* „corp la corp”, 1868| < *braţ*| adv.| - | - | cf. *în braţe*; vezi şi *a (se) îmbrăţişa, îmbrăţişat*;
5. *brânciş* „pe brânci, de-a buşilea”, 1892| < *brâncă* „mână”| adv.| - | - | cf. şi *pe/în brânci*; *a (se) îmbrânci*;
6. *bulziş* „înghesuit, compact; într-un singur rând, alături; (d. cai) înhămaţi unul lângă altul”, 1911| < *bulz* „cocoloş”| adv.;
7. *buziş* „pe un singur rând; unul lângă altul; într-o parte”, 1840| < *buză*| adv.;
8. *chiondorâş* „(în leg. cu vb. de tipul *a privi*) urât; încruntat; cruciş; chiorâş”, 1847| < *a se (în)chiondorî* (DA), *a se (în)chiondora* şi/sau < *chiordiş* „chiorâş” + *chiomb* „chior” > **chiomordiş*, prin metateză **chiomdoriş* şi prin acomodare *chiondoriş* > *chiondorâş* (Mărgărit 2005: 53)| adv.;
9. *chiorâş* „ca un chior, orbeşte”, 1844| < *chior*| adv., adj.| - | = *chior*, în *a da chior peste cineva* „a da năvală orbeşte”| cf. şi *ca chiorul, ca chiorii, ca un chior* etc.; *de-a chioara* „orbeşte, razna”; *a se chiorî*;
10. *chiordiş* „chiorâş; cu coada ochiului”, 1910| < *chioarda* (din expresia *a se uita/ a trage cu chioarda* < *a se uita cu coada (ochiului)* + *a se uita cu chiorul [= ochiul chior]*), prin analogie cu *chior/chiorâş* (Mărgărit 2005: 53), şi/sau < *chiorâş* + *cordiş* (DA, Suciu, II, 2010: 229)| adv.;
11. *ciolbiş* „chiorâş”, 1928| < *ciolb* „persoană care priveşte chiorâş”| adv.| - | - | cf. *ca ciolbul, ca ciolbii* etc.;
12. ***ciuciuliş*** „ghemuit, stârcit” („Noi am stat aşa *ciuciuliş* puţin pă vine şi l-am văzut [lupul], l-am văzut, a trecut prin faţa noastră”, GL. MUNT., c.1970)| < *a se ciuciuli* „a se ghemui pentru a nu fi văzut”| adv.| - | - | cf. *a (se) ciuliuli, ciuciulit*; *pe ciuciulite* „ghemuit”;
13. *clipiş* „într-o clipă, instantaneu”, 1875| < *a clipi* (TDRG[3]) şi/sau < *clipă*| adv.| - | - | cf. *cât ai clipi; într-o clipă*;
14. *clocotiş* „în clocote; cu vuiet, de-a valma”, 1893| < *clocot*| adv.; s.n. (pl. *-uri*) (derivate separate în DA, s.v. *a clocoti*; intrări separate, cu aceeaşi etimologie, < *clocot*, în MDA)| - | - | cf. *în clocot(e); a clocoti, clocotit*;
15. *corbiş* „(după *a privi*) ameninţător precum corbii”, 1800| < *corb*| adv.| - | - | cf. *ca corbii, ca un corb* etc.;

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

16. *cordiş* „chiorâş, încruntat, încordat”, 1825| < *coardă*| adv.| - | = *coardă* „întins, drept (înainte), încordat”| a (se) încorda;
17. *cosiş* „(a merge cu picioarele) ca şi cum ar cosi”, 1901| < *a cosi* „tranz. a tăia cu coasa iarbă, cereale etc.; intranz., refl. (d. cai, boi) a se lovi în mers cu un picior de celălalt”| adv.;
18. *costiş* „pieziş, oblic; în coastă; spre coastă, la deal”, c.1650| < *coastă*| adj., adv.; s.n. (*-uri, -e*), s.f. (în DA, substantivul este intrare separată, < *coastă*, iar lexemul cu valoare de adj. şi adv. este derivat s.v. *coastă*)| - | - | cf. *de-a coasta, din coaste* „pieziş, oblic, într-o rână, costiş”, *pe o coastă* „pe o latură”; vezi şi *a costişa* „a înainta oblic”, *costişat* „pieziş, curmeziş, de-a coasta”;
19. *cotiş* „cotit, cu ocolişuri”, 1839| < *cot*| adv.; s.n. (pl. *-uri, -e*) (derivate separate în DA, s.v. *cot*); adv., adj., s.n. (în MDA, în acelaşi articol)| - | - | cf. *a coti, cotit*; *(a o lua/ a merge) pe cotite*;
20. *cruciş* „întretăindu-se în formă de cruce; pieziş, oblic”, 1597| < *cruce*| adv., adj., s.n., s.f. (ordinea din DA, sub aceeaşi intrare, *cruciş*)| *în cruciş, de-a crucişul* (şi + G.)| - | cf. *în cruce*; *a (în)cruci, (în)crucit*; vezi şi *a (se) încrucişa, (în)crucişat*;
21. *curmeziş* „de-a latul, transversal, pieziş”, 1508| < *a curma* „a traversa”, cu sufixul dezvoltat *-eziş*, de la *pieziş* (Pascu 1916: 357); vezi şi DA, Russu (1981: 301)| adv., (rar) adj., s.n. (*-uri*), s.f.| *în curmeziş, de-a curmeziş, de-a curmezişul,* (rar) *de-a curmezişa* (şi + G.)| - | vezi şi *a (în)curmezişa, (în)curmezişat* (şi adv.) „(d. cuvinte; în leg. cu vb. *dicendi*) contrar, care se opune”;
22. *dosiş* „în ascuns”, c.1820| < *dos*| adv.| - | - | cf. înv. *p(r)e după dos, p(r)e din dos* „pe la spate, pe ascuns”; *a dosi, dosit* „ascuns”; *pe dosite* „pe ascuns”;
23. *făţiş* „pe faţă; (înv.) de faţă, prezent”, 1581-1582| < *faţă* | adv., adj. (în DA); adj., adv. (în MDA)| *de făţiş* „făţiş” („înaintea tuturor acelora carii era *de făţiş* ăcasta strigă”, *Palia de la Orăştie*, 1581-1582, 159/7, în FCRL 2007: 145), *pe făţiş* („să-i apere *pe făţiş* scrisul”, *Românul*, 1914:1)| = *faţă*, în a *sta faţă* „a sta împotrivă, a se împotrivi”; *a fi/ a se întâmpla faţă* „a fi prezent, a asista, a fi martor”| cf. şi *de faţă, pe faţă, în faţă, faţă în faţă*; vezi şi *a (se) înfăţişa, făţişat* „dovedit; făţiş”;
24. *foliş* „pe burtă, pe foale” (din Chircu 2006: 60, care nu precizează sursa)| < *foale*| adv.| - | - | cf. *pe foale*;
25. *frunţiş* „drept înainte; fără teamă”, 1870| < *frunte*| adv.| - | - | cf. *cu fruntea sus*;
26. *frunziş* „cu de-amănuntul, frunză cu frunză”, 1886| < *frunză*| adv.; s.n. (*-uri*) (intrări separate în DA; MDA şi TDRG[3] nu înregistrează adverbul)| - | - | cf. *frunză cu frunză*;
27. *furiş* „pe ascuns; (înv.) hoţeşte”, sec. XVI| < *fur* „hoţ”|adv., adj.| *pe furiş, în furiş, p(r)e-a-furiş(ul), de-a furişa*; *în furişea* + G, *pe furiş de* + Ac.| - | cf. *a fura cu urechea* (Pascu 1916: 357); *pe furate*; vezi şi *a (se) furişa, furişat* (şi adv.)*, pe furişate*;
28. *ghioldiş* „înghiontind(u-se); chiorâş”, 1906| < *ghiold* „ghiont, împunsătură (cu privirea)” (< *ghiont* + *bold*, DA); pentru sensul „chiorâş”, poate fi şi variantă a lui *chiordiş*, ca şi *chioldiş* (Mărgărit 2005: 53); vezi şi GL. ARGEŞ, SDLR| adv.| - | - | cf. *a (se) (în)ghioldi*;
29. ***ghiontiş*** „înghiontind(u-se)” („Chitind un măr de-avalma se repăd/ *Ghiontiş* rostogolindu-se grămadă”, *Revista ilustrată Cosînzeana*, 1925: 309)| < *ghiont*| adv.| - | - | cf. *a (se) (în)ghionti*;
30. ***glomotiş*** „grămadă” („Stau prunele *glomotiş* pe jos”, GL. ARGEŞ, c.1950)| < *glomot[oc]* „grămadă” (< probabil, *mototol* + *ghemotoc*, GL. ARGEŞ)| s.n., adv.| - | = *glomotoc* („stau prunele *glomotoc* pe jos”, GL. ARGEŞ);
31. ***glotiş*** „în număr mare, îngrămădindu-se; gloată” („meridianii, nişte criminali nedeprinşi, se încleştau *glotiş* şi deavalma pe la ameazi după retragerea părţii mai alese a publicului”, G. Murnu, în *Luceafărul*, 1907: 124; vezi şi GL. ARGEŞ)| < *gloată*| adv.| - | = *gloată*| cf. şi *a se gloţi* „a se aduna grămadă” (MDA);
32. *grăpiş* „târându-se, agăţându-se ca grapa, mergând greu şi împiedicat; anevoie”, şi în compusul *târâş-~*, 1683| < *grapă*| adv.| - | = *grapă* „grăpiş, anevoie”, în *a târî grapă*| cf. şi *ca (cu) grapa*; *a grăpa*;
33. ***gropiş***, adverbial, numai în compusul *târâş-~* „târâş-grăpiş” („Cât ţinu vara băiatul moşului trăi cum trăi *târâş-gropiş*”, Popescu, B. IV, 70, 1892, în DLR, s.v. *târâş*)| < *groapă* (+ *grăpiş*),

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

cf. şi s.n. *gropiş*| valoare adv. (numai în compus, s.v. *târâş*, DA, MDA, considerat var. a adverbului *grăpiş*); s.n. (*-uri*) „loc plin de gropi” (intrare independentă în DA, MDA, fără valoare adverbială);

34. *hămăriş* (atestat cu var. *hămărâş*) „foarte repede, imperios”, 1913| < *hămări* „a se sumeţi, a se obrăznici”| adv.;
35. *hăţiş*, în expresia *a ţine* ~ „morţiş, în ruptul capului”, 1913| < *hăţ* „frâu cu ajutorul căruia sunt conduşi caii înhămaţi; lanţ prins de gâtul cuiva; funia cu care erau spânzuraţi oamenii”| adv.;
36. *hârâiş* „târâş, cu greu”, şi în compusul *~-mârâiş*, 1906| < *a hârâi*| adv.| - | = *hârâit*| cf. interj. *hâr(-hâr), hâr-mâr*;
37. *horţiş* „în mod pieziş, de-a curmezişul”, şi, rar, în compusul *~-morţiş* („Decât ai tot umbla, *horţiş-morţiş*, scremându-te a năuci lumea cu articole de jurnale şi cu broşuri de-a dumitale, de cele nesărate şi rîncede, mai bine te-ai sili, prin economii, a-ţi plăti datoriile”, I. Creangă, *Opere*, II, p. 279, 1855)| < interj. *hoarţa* (Pascu 1916: 357) şi < *a horţi* „a muta ceva fără a-i schimba poziţia” (DA)| adj., adv.| - | = *hoarţa* „pieziş, într-o parte; împotrivă”| cf. şi *de-a hoarţa* „pieziş, într-o parte; împotrivă” (în leg. cu vb. precum *a (se) pune, a merge*);
38. *hotărâş* „hotărât, precis, fără îndoială”, 1890| < *a (se) hotărî*| adv.; adj. „limitrof, vecin” (derivate separate în DA, s.v. *hotărî*; adj. *hotărâş* (= *hotăraş, hotăreş*) < *hotar*); adj., adv. (în MDA, în acelaşi articol)| - | = *hotărât* „sigur, precis”| cf. şi *de hotărât* „de bună seamă”;
39. *hoţiş* „hoţeşte”, 1794| < *hoţ*| adv., adj. (în MDA; în DA este numai adv.)| - | = *hoţeşte*| cf. şi *ca hoţii, ca un hoţ* etc.; *a hoţi*;
40. *încolătăciş* „îmbrăţişând din prietenie sau din solidaritate”, 1914| < *a (se) încolătăci* (< *a (se) încolăci* + *a (se) împletici*)| adv.;
41. *îndoiş* „nesigur (MDA); a merge cu pieptul înainte şi cu o iuţeală nemaipomenită (Pascu 1916: 357); cât doi (Mărgărit 2007: 93)”, 1901| < *a (se) îndoi* „a avea dubii; a merge repede, dublu, îndoit”| adv.| - | = *îndoit*| cf. şi *pe îndoite* „cu îndoială, bănuitor”;
42. *îngenunchiş* „în genunchi, îngenunchind”, 1551-1553| < *în* + *genunchi* (TDGR[3]) şi/sau < *a îngenunchea*| adv.| - | cf. *în genunchi*;
43. *în(n)otiş* „înotând”, c.1670| < *a înota* (TDRG[3], Pascu 1916: 357) şi/sau < *în* + *not*| adv.| - | = adv. *în(n)ot* „înotând”| cf. şi *în not*, (mai rar) *cu notul* (şi + G.), *a notul; de-a-în(n)otul, de-a-în(n)oatele(a)* „înotând”;
44. *lăturiş* „(d. corp) răsucit într-o parte, cu un umăr sau un şold în faţă; culcat pe-o parte; strâmb, pieziş, lateral; alături 1683| < *latură*| adv., s.n. (*-uri*), adj. (MDA); adj., adv. (DA, valori ale aceluiaşi derivat, s.v. *lature*)| *lăturiş cu...*+ Ac.| = *alături, alăturiş, (a)lăturat*| cf. şi *de lături (laturi, lături) de* + Ac./ *de laturea* + G. „alături (de), lângă”, *de-o lature, de-o laturi, de-o lături* „de o parte, într-o parte”, *pe-o latură, dintr-o latură, pe lături, pe de lături* etc.;
45. *lăţiş* „oblic, în sensul lăţimii”, 1893| < *lat*| adj., s.n. (*-uri*), adv. (MDA); adj.; s.n. (derivate separate în DA, s.v. *lat*)| *în lăţiş*| - | cf. *în lat, pe lat, de-a latul* (şi + G.);
46. *leuciş* „strâmb”, 1944| < *leucă* „(la car, căruţă) piesă de lemn încovoiată, cu un capăt îmbucat în osie şi cu celălalt prins de loitră”| adv. (cf. *leucaş, liocaş* adj., adv., s.m.)| - | = *leucă*, în *făcut leucă* „adus de spate, cocoşat”, *beat leucă* „foarte beat”| cf. şi *ca leuca*; *de-a leuca*, din *a vorbi de-a leuca* „a vorbi în batjocură”, *a vorbi cu leuca* „a vorbi strâmb, a nu nimeri”; *a leuci, leucit* „încovoiat ca leuca; bătut zdravăn; cocoşat”;
47. *lungiş* „de-a lungul; în toate direcţiile”, 1705| < *lung*| adv., s.n. (*-uri, -e*)| *în lungiş, de-a lungişul* (şi + G.)| - | *în lung, pe lung, de-a lungul* (şi + G.);
48. *lupiş* „(lacom) ca lupul”, 1814| < *lup*| adv.| - | = *lupeşte, lupiul*| cf. *ca lupul, ca un lup* etc.;
49. ***mârâiş***, numai în compusul *hârâiş-~* „cu greu” (DA, s.v. *hârâi*), atestat în Pamfile, *Jocuri de copii*, I, 1906, *apud* DA| < *a (se) mârâi*, cf. *hâr-mâr, câr-mâr*| adv.| - | - | cf. şi *a mârâi, mârâit* (şi adv.); *pe mârâite*;
50. *molcomiş* „fără zgomot, încet, uşor, blând, molcom”, 1581| < *molcom*| adv., adj., s.m.| *cu/pe molcomiş*| = *molcom*| cf. şi *a (se) molcomi, molcomit*; *molcomeşte* „cu umilinţă”;

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

51. *morţiş* „cu orice preţ”, şi, rar, în compusul *horţiş-~* (vezi *supra*), 1800| < *mort* (Pascu 1916: 357) (explicaţia < *moarte*, din DLR, TDRG[3], este mai greu de argumentat semantic)| adv.| - | = *morţeşte* „foarte tare, grozav, teribil, de moarte”| cf. şi *a umbla/ a fi mort după ceva, mort-copt, nici mort*;
52. ***muţiş*** „ca un mut, muteşte” („ascultă încordat, făcându-ne *muţiş* semne cu mâna să nu ne mişcăm”, *Basarabia*, 1994: 43)| < *mut*| adv.| *pe muţiş*| = *muteşte* (var. *muţeşte*)| cf. şi *ca un mut, ca muţii; pe muteşte; a muţi, muţit; pe muţite*;
53. *orbiş* „ca un orb, orbeşte”, 1800| < *orb*| adv.| *de-a orbişul* (neatestat în dicţionare; „E un lucru rău, de tot rău, când omul lucră *de-a orbişul*, numai iacă aşa, pe întregul”, *Gazeta economului*, 1892: 2) | = *orb* „necontrolat, de temut”; *orbeşte*| cf. şi *ca orbul, ca orbii* etc.; *de-a oarba*, în *a umbla de-a oarba* „a umbla fără rost, a o lua razna”;
54. *păliş* „oblic, pieziş; dintr-o parte”, 1913| < *a păli* „a lovi” (DLR) sau, poate, şi < *pală* „ceva care vine dintr-o parte (cantitate de fân, val de fum, vânt etc.)”| adv., s.n. (*-uri*) „vânt cu ninsoare şi ploaie care te loveşte pieziş”, s.f. (*-e*)| *în păliş* „păliş”| - | cf. *ca un păliş*;
55. *pâcliş* „morocănos”, 1937| < *pâclă* „negură; vulcan mic”| adj., adv.| - | - | cf. adj. *pâclit* „morocănos”; vezi şi *pâclişit* „morocănos”;
56. *pândiş* „ca la pândă, încet, fără zgomot; pe furiş; pe ascuns”, a doua parte a sec. XIX (Eminescu, *Nuvele*, în DLR)| < *pândă* (DLR) şi/sau < *a pândi* (MDA)| adv., s.n.sg. „ascunziş”| - | - | cf. *ca la pândă*; *a pândi*; *pe pândite* „prin surprindere, pe furiş”;
57. *pânziş* „(în leg. cu vb. de tipul *a privi*) ca prin pânză; (în leg. cu vb. de tipul *a veni, a merge, a curge*) pânză, compact, neîntrerupt, continuu; de-a dreptul, întins, aţă”, 1939| < *pânză* |s.n.sg. „pânză”, adj., adv.| - | = *pânză*, în *a veni pânză* „a veni drept, întins”, *a curge pânză* „a curge neîntrerupt, continuu (şi în mare cantitate)”| cf. şi *ca pânza, ca prin pânză, în pânze* „pâlc, compact”; *ca un pânziş*;
58. *picioriş* (atestat cu var. *piciorâş*) „(în leg. cu vb. *a se culca, a sta*) unul la picioarele altuia”, 1960| < *picior*| adv.| - | - | cf. *la picioare*;
59. *pieptiş* „drept în sus sau înainte; cu curaj, deschis, făţiş; piept în piept”, 1843| < *piept*| adv., (sens secundar de) adj.| - | - | cf. *piept la piept, piept în piept; piept la...* „de-a dreptul la, drept la”; *a se lua/ a apuca/ a înhăţa de piept, a da/ a ţine piept, a face piept* „a avea curaj”;
60. *pieziş* „oblic; strâmb; ocolit, pe ascuns; şaşiu, cruciş”, 1592| < *piez* (s.v. *piază* DLR) „povârniş; semn prevestitor”| adv., adj., s.n. (*-uri*)| *în pieziş, de-a pieziş*| - | cf. *în piez, în piezi* „oblic, pieziş; cruciş”; *a se uita în piez* „a se uita şaşiu”, *a vorbi în (peste) piez* „a vorbi cu două înţelesuri, în bătaie de joc”; vezi şi *a (îm)piezişa* „a tăia pieziş”;
61. *pitiş* „pe ascuns, pentru a nu fi văzut; tiptil”, uneori repetat (*pitiş-pitiş*), 1868| < *a (se) piti*| adv., s.n.sg. „ascunziş”| (rar) *pe pitiş* („şi cătând o sapă lungă / şi/ pe târâş/ *pe pitiş*/ O prinse în cârlig şi o aruncă în apă”, *Tribuna poporului*, 1898: 660)| - | cf. *pe pitite* „pe ascuns”;
62. *pituliş* „pe furiş, pe neobservate, pitulat”, 1600| < *a (se) pitula* (DLR, TDRG[3]), *a (se)pituli*| adv., s.n. (*-uri*) „ascunziş”| *pe de-a pitulişul*| = *pitulit*| cf. *de-a pitulitul, pe pitulate*;
63. ***pogorâş*** „coborând, în jos” („Mergi tot *pogorâş*, pân’ dai de ţipiş”, Budai-Deleanu, *Ţiganiada*, 1800, în *Opere*, I, 1974: 235)| < *a (se) pogorî (= coborî)*| înregistrat doar ca s.n. (*-uri*) (= *coborâş*) în dicţionarele de referinţă;
64. *ponciş* „strâmb; pieziş, oblic; cruciş, chiorâş”, 1643| < *ponc* „(despre forme de relief) aproape vertical, foarte abrupt; (om) şaşiu, prost; cu ciudă”| adj., adv., s.n. (*-uri*)| *în ponciş, de-a poncişul*| = *ponc*, cu valoare adv., „cu ciudă, cu duşmănie”| cf. şi *în poancă* „pieziş, oblic”, „chiorâş”, *de-a poanca* „la întâmplare, fără o ţintă precisă”, *în ponce* „în contradictoriu, în răspăr, împotrivă”; adj. *ponciu* „înclinat”; vezi şi *a (se) (îm)poncişa* „a se împotrivi, a încrucişa (armele)”;
65. *proptiş* „sprijinit, rezemându-se”, 1931| < *a (se) propti* şi/sau < *proptă, proptea*| adv.; s.n. (*-uri*) „proptă” (intrări separate în DLR: adv. < *a (se) propti*, iar s. < *proptă*); s.n., adv. (sub aceeaşi intrare în MDA, ambele < *proptă*)| - | - | cf. *ca un proptiş*; *ca o proptea* etc.;
66. *rătutiş* „cu năucire, zăpăcit; de jur-împrejur”, 1893| < *rătute* „smintit; tâlhar, puşcăriaş” | adv.| - | - | cf. *a se rătuti, rătutit*;

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

67. *răzimiş* „hotărât; cu convingere”, 1885| < *a răzima (= rezema)*| adv.; s.n. (intrări separate în DLR: adv. < *a răzima*; s.n., cu forma *răzămiş*, atestat numai în loc. *cu răzămiş* „cu temei, cu socoteală”, < adv.)| *cu răzimiş*;
68. *repeziş* „în grabă; repede”, 1837| < *repede*| s.n. (*-uri*), (sensuri secundare de) adv., adj.| - | = *repede; repezit*| cf. şi *pe repezite*;
69. *rotiş* „de jur împrejur, în cerc”, 1868| < *roată*| adv.| - | = *roată*| cf. şi *ca roata, ca o roată* etc., *roate-roate* „în mai multe cercuri”; *a (se) roti, rotit*;
70. *scăriş* „din treaptă în treaptă, ca treptele unei scări; succesiv, progresiv sau regresiv”, c.1830| < *scară*| adv.| - | = | cf. *în scări*; *a scări, scărit* (mai ales în leg. cu vb. *a tunde*), *scărat*;
71. *schimbiş* „cu schimbul, alternativ”, 1892| < *schimb*| adv.| - | - | cf. *cu schimbul; a (se) schimba, schimbat; pe schimbate*;
72. ***snopiş*** „snopeşte” („Şi fâş, fâş, prin cel păiş, Lanul cade tot *snopiş*”, *Familia*, 377, 1884, în DLR)| < *snop*| adv.| - | = *snopeşte* | cf. şi *snop după snop; ca snopii*;
73. ***suciş*** „strâmb” („Haina stă pe ei *suciş*, Batista la gât ponciş”, Mumuleanu, *Caracteruri*, 151/12, 1825, în DLR)| < *a (se) suci*| adv.| - | = *sucit*;
74. *suiş* „în mod ascendent” (atestat în Arghezi, *Scrieri*, VII, 250, *apud* DLR)| < *a (se) sui*| s.n. (*-uri*), (sens secundar de) adv.;
75. ***suliş*** „(d. obiecte, de obicei lungi, în mişcare în aer) în arc alungit, împungând aerul; boldiş” („A azvârli un băţ *suliş*”, SDLR, 1939)| < *sul* (explicaţia < *sulă*, SDLR, DLR, este mai greu de argumentat semantic)| adv.| - | = *sul*| cf. şi *ca un sul*;
76. *şoldiş* „cu un şold ieşit în afară, şoldiu; cu mers greoi; oblic, strâmb”, 1841| < *şold*| adv.| - | = *şoldiu*| cf. şi *a (se) şoldi, şoldit*;
77. *tălpiş* „alunecând (pe tălpi)”, în expresia *a merge tălpiş*, 1870| < *talpă*| s.m. (*-i*), s.n., s.f. (*-e*) „talpă, tălpig”, adv. (în acelaşi articol în DLR)| - | - | cf. *(a se da) pe tălpi/ pe tălpişe*;
78. *tăvăliş* „ca un tăvălug”, 1906| < *a (se) tăvăli* (DLR) şi/sau < *tăvăl[ug]*|s.n. „tăvălug”, (sens secundar de) adv.| *de-a tăvălişul* „de-a rostogolul, de-a tăvălugul”| = *tăvălug*| cf. şi *tăval, tăvală* „tăvălug”, în *de-a tăvalul, de-a tăvala* „de-a rostogolul”;
79. *tâlhăriş* „ca tâlharii, pe furiş, pe neaşteptate”, 1939| < *tâlhar*| adv.| - | = *tâlhăreşte*| cf. şi *ca tâlharii*;
80. *târâiş* „târâş” („te poartă *târâiş* pe foale şi în patru brânci”, *Tribuna poporului*, 1899: 2)| < *a (se) târâi*| adv., s.n. (*-uri*) (în DLR, s.v. *târâş*; ca intrare separată de *târâş*, în SDLR)| *de-a târâişul*| - | cf. *de-a târâita* „târâiş”;
81. *târâş* „trăgând după sine, târându-se pe jos, târându-şi picioarele” şi în compusele *~-grăpiş, ~-gropiş* sau repetat (*târâş- târâş*), 1698| < *a (se) târî*|adv., s.n. (*-uri*), s.m., (cu sens secundar de) adj.| *pe târâş* „târâş”, *cu târâşul* „cu totul”| - | cf. *de-a târâta* „târâş”; *pe târâte*;
82. *treptiş* „treptat, măsurat” („*Societatea poate să se desvolte* treptiş*; picuş la picuş societatea poate să ajungă lesne la un capital destul de considerabil*”, *Familia*, 1889: 454)| < *treaptă*| adv.| - | = *treptat*;
83. *tupiliş* „ascunzându-se, ferindu-se; pituliş” („te-i piti şi-i şedea tupiliş, să nici nu te poată zări”, *Familia*, 1894: 316)| < *a (se) tupili, a (se) tupila (= pitula)*| adv., s.n. (*-uri*) „ascunziş” (în DLR, s.v. *pituliş*)| = *tupilat*;
84. *tupiş* „pe furiş, pe ascuns, pe neobservate”, 1916| < *a (se) tupi* „a (se) piti”| adv.| - | = *tupit*| cf. şi *de-a tupitul* „de-a v-aţi ascunselea”;
85. *ţintiş* „(în leg. cu vb. de tipul *a privi*) fix”, 1831| < *ţintă*| adv.| - | = *ţintă, ţintit*;
86. *ţipiş* „în pantă, înclinat, abrupt”, 1783| < *a ţipa* „a coborî; a se repezi la vale”| s.n., adj., (cu sens secundar de) adv.;
87. *vintriş* „pe burtă; înclinat; pieziş; lateral”, 1825| < *vintre*| adv., adj., s.n. (*-uri*)| *de-a vintrişul*;
88. *zburiş* „(repede) ca în zbor”, 1894| < *zbor* (explicaţia < *a zbura*, DLR, este mai greu de argumentat semantic)| adv.| - | - | cf. *ca în zbor*; *a zbura; într-o zburată* „foarte repede”; *pe zburate*.

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

Substantive în *-iş* în locuţiuni adverbiale (fără valoare adverbială independentă atestată în sursele consultate):

89. *cufundiş*, în locuţiunea *de-a cufundişilea* „dându-se la fund, cufundându-se”, 1903| < *a (se) cufunda*| cf. *de-a cufundul*;
90. *îmboiş*, numai în locuţiunea *de-a ’mboişul, de-a ’mboişele* „rostogolit peste cap”, 1895| < *a îmboi* „a se da peste cap, a se prăvăli”| cf. *de-a(-n) boul, de-a-n ’boule(a)*;
91. *săniiş*, în locuţiunea *de-a săniişul* („Bine-i de dat *de-a săniişul*”, Alecsandri, *Teatru* [*Chiriţa în Iaşi...,* 1850], 398, în DLR)| < *sanie*| vezi şi *de-a săniuşul*;
92. *ţiiş* (cu var. *ţiniş*, DLR), în locuţiunea *de(-a) ţiiş* „ţinând cu mâna ceva, în mâini”, 1675| < *a (se) ţine*.

2. Câteva observaţii asupra adverbelor în *-iş* şi *-âş*

2.1. Sensul

Adverbele în *-iş* şi *-âş* exprimă un anumit mod de realizare a acţiunii. Valorile modale importante sunt: modul ca specie a mişcării/poziţionării cu un anumit tip de parcurs desemnat de bază (*costiş, ponciş, scăriş, treptiş; înotiş, zburiş*); specia mişcării/poziţionării unui agent, în general [+ uman], prin partea corpului care dă specificul acestei mişcări/poziţionări (*brăţiş, brânciş, făţiş, foliş, frunţiş, picioriş, pieptiş, şoldiş, tălpiş, vintriş* etc.); modul ca indicaţie de poziţionare în spaţiu (*alăturiş, cruciş, curmeziş, lăţiş, lungiş, pieziş* etc.); modul de realizare a acţiunii prin comparaţie cu noţiunea desemnată de bază (*arciş, chiorâş, corbiş, hoţiş, lupiş, morţiş, muţiş, orbiş, snopiş, suliş, tâlhăriş* etc.). Adverbele din ultima categorie pot avea ca sinonime adverbe în *-eşte* cu aceeaşi bază: *arceşte, hoţeşte, lupeşte, morţeşte, muteşte, orbeşte, snopeşte, tâlhăreşte*.

Spre deosebire de adverbele tipice de mod (care, în română, sunt cele omonime cu forma de m.n.sg. a adjectivului), adverbele analizate nu se caracterizează prin posibilitatea gradării (**foarte lăţiş, *foarte frunţiş, *foarte hoţiş*) şi a glosării prin expresii de tipul *în mod...* (**în mod lăţiş, *în mod frunţiş, */?în chip hoţiş*).

2.2. Atestarea, vitalitatea şi repartizarea diafazică şi diatopică

Formaţiile în *-iş* şi *-âş* sunt cuvinte vechi. De-a lungul timpului, cele mai vechi unităţi au fost, în general, şi mai frecvente. Sunt atestate în sec. al XVI-lea (alfabetic): *boldiş, cruciş, curmeziş, făţiş, furiş, îngenunchiş, molcomiş, pieziş*, în sec. al XVII-lea: *costiş, grăpiş, în(n)otiş, lăturiş, pituliş, ponciş, târâş*, iar în sec. al XVIII-lea: *hoţiş, lungiş, ţipiş*. Cele mai multe sunt înregistrate prima dată în texte din sec. al XIX-lea (în prima parte, 18 unităţi, în cea de-a doua, 24) şi în sec. al XX-lea (majoritatea în prima jumătate, 28 de unităţi, în total).

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

Vechimea derivatelor, cu siguranţă mai mare decât indică anul surselor (de multe ori, texte populare), este probată şi de prezenţa în aromână a corespondentelor *cručişaluŭ, furişaluŭ*, *urghişaluŭ* (Papahagi 1963)[3]. Poziţia lor foarte stabilă în limbă este demonstrată şi de derivatele acestora, ele însele vechi: *brăţiş − a (se) îmbrăţişa*[4]; *costiş − a costişa, costişat* „pieziş, curmeziş, de-a coasta”; *cruciş − a (se) (în)crucişa, (în)crucişat*; *curmeziş − a curmezişa, (în)curmezişat*; *făţiş − a se înfăţişa, făţişat* „făţiş”; *furiş − a (se) furişa*; *păliş − pălişat* „oblic”; *pâcliş − pâclişit* „morocănos”; *pieziş − a (îm)piezişa* „a tăia pieziş”, *piezişime* „înclinare”, *piezişitate* „oblicitate”; *ponciş − a (se) (îm)poncişa* „a se împotrivi, a încrucişa (armele)”.

Faptul că toate unităţile analizate în *-iş* şi *-âş* sunt derivate pe teren românesc (neexistând niciun împrumut sigur) arată productivitatea generală a sufixelor. Această productivitate caracterizează registrul popular, dialectal, limitare consemnată şi de dicţionare[5]. De altfel, sufixele nu se ataşează deloc la baze neologice, cele mai multe baze fiind moştenite[6].

Deficienţele atestării în scris, specifice românei, şi înregistrarea cu precădere în texte populare fac ca aprecierile diacronice asupra productivităţii sufixelor discutate şi vitalităţii derivatelor să fie aproximative[7]. În limba literară

---

[3] Ar. *ascumtişaluŭ* „pe ascuns” (Papahagi 1963) nu are un corespondent adverbial atestat în dacoromână.

[4] Adverbul *brăţiş*, atestat în 1868 (în dicţionarul lui Barcianu, *apud* TDRG[3]), este foarte probabil mai vechi; verbul *a (se) îmbrăţişa* [ar. *mbrăţişare*] este atestat în 1581 (*apud* TDRG[3]), iar unii cercetători (CDER 1079, DA, SDLR) consideră că adverbul *brăţiş* este baza derivativă a acestuia.

[5] Unele dintre derivatele analizate (*ciolbiş, lupiş, rătutiş, suliş, tâlhăriş* etc.) sunt marcate în DA-DLR şi în MDA ca regionale, fără să se facă o circumscriere teritorială precisă. În câteva cazuri este indicată regiunea: *arciş*, în Bucov.; *chiondorâş* „mai mult în Muntenia” (DA); *ciuciuliş*, Munt.; *cordiş*, Banat şi în regiunile apusene; *hămărâş*, în Sălaj; *leuciş*, Straja-Bucovina; *păliş*, Olt., Munt.; *pâcliş*, Mold.; *schimbiş*, Bucov.; *vintriş*, reg., mai ales în Transv. etc.

Tudose (1978) nu analizează adverbele în *-iş* şi *-âş* separat de substantive, deci nu oferă o imagine mai clară a unei eventuale repartizări teritoriale.

[6] Teme de origine latină (cele mai numeroase, multe dintre ele moşteniri panromanice) au adverbe ca: *alăturiş, arciş, brăţiş, brânciş, corbiş, costiş, cotiş, cruciş, dosiş, făţiş, foliş, frunţiş, frunziş, furiş, îndoiş, îngenunchiş, înotiş, lăturiş, lăţiş, lungiş, lupiş, morţiş, muţiş, orbiş, picioriş, pieptiş, rotiş, scăriş, schimbiş, suliş, vintriş, zburiş*. Origine slavă au temele adverbelor: *boldiş, clipiş, clocotiş, cosiş, glotiş, păliş, pâcliş, pândiş, târâş* etc., maghiară: *ponciş, hămăriş, hotărâş, tâlhăriş* etc., turcă: *chiorâş*. Au origine necunoscută sau nesigură adverbe ca: *bulziş, ciuciuliş, curmeziş, grăpiş, hoţiş, pieziş, pitiş, rătutiş, răzimiş, ţipiş* etc.; unii lingvişti au explicat etimologia câtorva dintre acestea prin substrat (*bulziş, curmeziş, grăpiş* etc.). Formaţiile *ciolbiş, ghioldiş, închiondorâş, încolătăciş* au teme rezultate prin contaminare, fenomen specific limbii populare.

[7] În FCLR (2007: 146) se spune că productivitatea este mai ridicată în sec. al XVI-lea şi mai scăzută în sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea. Peste jumătate din derivate sunt înregistrate în scris prima oară în texte din sec. al XIX-lea şi al XX-lea. Este însă dificil de spus cu exactitate când încetează a mai fi productive în limba standard sufixele *-âş* şi *-iş*. Sursele datărilor şi exemplele care le ilustrează aparţin, în multe cazuri, registrului popular, ceea ce face greu de stabilit dacă sufixele sunt general productive în perioada atestării. Iată câteva exemple: „Carul *cotiş* l-au băgat/ Şi foarte rău l-a răsturnat” (Sevastos, N. 205/$_9$, în DA); „Acestor lupi le-au poroncit căpitanul lor ca

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

contemporană, în registrul standard, sufixele sunt total neproductive (Ciompec 1985: 104); productivitatea acestora în limba populară actuală şi la nivel dialectal este insuficient documentată. Dicţionarele generale contemporane conţin un număr mic de adverbe în *-iş* şi *-âş* (DEX[1] înregistrează 23 de unităţi, *apud* Ciompec 1985: 104, iar DOOM[2], 25) în comparaţie cu inventarul *thesaurus* (aproximativ 90), iar majoritatea sunt marcate ca populare, regionale, familiare, rare (pentru detalii, vezi Mîrzea Vasile 2009: 245-247).

2.3. Originea adverbelor în -iş *şi* -âş. *Continuumul morfo-lexical cu clasa numelui*

La nivel diacronic (din cauza atestărilor târzii şi a ocurenţelor relativ puţine), relaţia dintre sufixul din substantivele de tipul *aluniş, culmiş, acoperiş, ploiş, stegiş, scăuniş* şi din adjectivele precum *codriş* (pentru valorile derivatelor nominale, vezi Popovici 2006: 143-156, 162-167, Pascu 1916: 352-359) şi cele din unităţile adverbiale analizate este dificil de urmărit. La nivel sincronic, cu atât mai dificil. În unele lucrări (Meyer-Lübke II 1895: 564, Puşcariu 1899, Pascu 1916, Popovici 2006 etc.), formaţiile adverbiale nu sunt delimitate de cele nominale; Densusianu (1901: 364-365) consideră că originea sufixului adverbial *-iş* este neclară şi că trebuie să se facă distincţie între sufixul adverbial şi cel substantival.

Câţiva cercetători explică sensul adverbial ca o evoluţie a celui nominal. De exemplu, Pascu (1916: 357) spune că „punctul de plecare pentru adverbele în *-iş* l-au dat unele substantive şi adjective în *-iş*”, iar Fischer (1989: 43) că sufixul adverbial *-iş* este „sans doute le même que le suffixe collective” (vezi şi Popovici 2006: 179).

Abandonând problema strictă a etimologiei şi relaţiei sufixelor sus-menţionate (reluată amplu de Popovici 2006), dorim să facem câteva precizări privind continuumul dintre clasa derivatelor inventariate la 1 şi clasa numelui (a adjectivului şi, mai ales, a substantivului). Această temă nu poate fi însă epuizată în spaţiul acestui articol.

Lexemele din inventar au în comun valoarea adverbială (în grade diferite: exclusivă, dominantă sau contextuală, marginală). Dintre unităţile inventariate, numai 48 au valoare exclusiv adverbială în dicţionarele de referinţă; acestea nu sunt neapărat cele mai utilizate şi sunt atestate în general în ultimele două secole. Au şi

să iaie munţii *frunziş* şi să caute iapa” (Sbiera, P. 58/$_{30}$, în DA); „I-a dat... câţiva pumni *ghioldiş*... (în coastă)” (Pamfile, J. II, în DA); „Băieţii jucători se pun *rotiş* pe scaune sau pe un pat” (Marian, Î. 198, în DLR). Câteva adverbe în *-âş* şi *-iş* pot fi considerate şi creaţii de autor, ca în exemplele: „De-acolo [Urgia] privind *corbiş* la toate” (Budai-Deleanu, în TDRG[3]); „Ce făcea... [leul] văzându-se de atâte jigodii împresurat? Când pre una, când pre alta apucând *lupiş*” (Ţichindeal, F. 8/19, în DLR). Nici în această situaţie, nu se pot face aprecieri privind circulaţia generală reală a formaţiilor în perioada când au fost înregistrate în dicţionare şi texte. Cert este că nu au intrat în registrul standard al limbii contemporane.

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

valoare adjectivală 22 de unităţi (*chiorâş, costiş, cotiş, cruciş, curmeziş, făţiş, furiş, hoţiş, lăţiş, molcomiş, păliş, pâcliş, pânziş, pieptiş, pieziş, ponciş, şoldiş, ţipiş, vintriş* etc.).

În afară de utilizarea adverbială, 31 de lexeme au şi valoare substantivală[8] (13 dintre ele fiind şi adjective). Patru substantive în *-iş* fac parte din locuţiuni adverbiale (*cufundiş, săniiş, ţiiş* şi, neatestat independent, *îmboiş*). Cu valoare substantivală, aceste lexeme exprimă instrumentul (*costiş, curmeziş, lăţiş, lungiş, proptiş, tăvăliş, târâş, vintriş* etc.), locul/poziţionarea (*costiş, cruciş, lăţiş, lungiş, ponciş, ţipiş*), acţiunea, concomitent cu locul şi modul de desfăşurare (*cotiş, pândiş, pitiş, pituliş, târâş* etc.).

Şi pentru lexemele care sunt incluse în locuţiuni prepoziţionale cu valoare adverbială poate fi adusă în discuţie valoarea substantivală (neînregistrată în dicţionare): *făţiş* (din *de făţiş, pe făţiş*); *furiş*, chiar cu mărci formale de m.n. şi f. (din *pe furiş, în furiş, p(r)e-a-furiş(ul), de-a furişa*); *orbiş* (din *de-a orbişul*). Neînregistrată în dicţionare, dar atestată în texte, este şi funcţionarea nominală a lexemului *dosiş*: „*dosişuri* de grădini care îi [vântului] împiedică bătaia obişnuită” (*Din viaţa poporului român*, 1913: 214); „când stătea la *un dosiş* şi se încălzea la soare” (Druţă 1990: 369).

Analiza relaţiei dintre valorile morfo-lexicale ale lexemelor inventariate este importantă atât pentru descrierea derivatelor adverbiale (în română, derivarea adverbială având o pondere mică şi fiind o trăsătură particulară în cadrul Romaniei), cât şi din punct de vedere teoretic (morfosintaxa lexemelor cu sens locativ; evoluţia dinspre sensul locativ spre cel modal; direcţia conversiunii în relaţia adverb − adjectiv, când lexemul are morfologie „accesibilă” acordului etc.). Această relaţie trebuie analizată pentru fiecare caz în parte. Ne limităm la observaţia că sensul locativ/ de poziţionare care reprezintă şi un mod particular de realizare a acţiunii este un vehicul care permite trecerea de la valoarea adverbială la cea substantivală şi invers.

Mai mult de jumătate din derivatele inventariate au ca bază derivativă un substantiv (*arciş, brăţiş, buziş, corbiş, costiş, cruciş, făţiş, furiş, hoţiş, pieziş, snopiş, vintriş, zburiş* etc.)[9]; la acestea se adaugă câteva unităţi care pot fi explicate în acelaşi timp şi printr-un verb (*boldiş, clipiş, grăpiş, păliş, pândiş, proptiş* etc.). Mai puţin de un sfert derivă numai dintr-un verb (*ciuciuliş, cosiş, pitiş, pituliş, târâiş, târâş, tupiliş, tupiş, ţipiş* etc.). Foarte puţine au baze din alte clase lexicale (adj. şi adv., mai ales: *lăţiş, lungiş, molcomiş, repeziş* etc.).

În ce priveşte originea lexemelor adverbiale analizate, lăsând la o parte problema genealogiei valorilor morfo-lexicale pentru aproximativ jumătate dintre acestea, adăugăm câteva observaţii.

---

[8] Conform indicaţiilor din DA-DLR, cele mai multe sunt utilizate ca neutre: *clocotiş, cotiş, cruciş, curmeziş, lăţiş, păliş, pândiş, pieziş, pitiş, pituliş, pânziş, ponciş, răzimiş, vintriş, târâş, ţiiş, ţipiş* etc., câteva având şi forme de s.f., *costişă, crucişă, pălişă, pieziş, tălpişă* etc., iar *molcomiş, tălpiş* şi *târâş* având şi forme de s.m.

[9] Semantic, se poate presupune forma de plural a unor baze: *brăţiş, brânciş, clocotiş, picioriş, scăriş, tălpiş* etc.

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

Substantivele *chior, coardă, faţă, glomotoc, gloată, grapă, leucă, orb, pânză, roată, sul, tăvălug, ţintă* au şi valoare adverbială în anumite contexte, iar aceasta este una dintre valorile cu care intră în derivare. În aceste situaţii, este de discutat dacă derivarea implică sau nu schimbarea clasei gramaticale, ideea de clasă gramaticală fiind aici ea însăşi problematică.

Ca adverbe, sunt sinonime cu bazele şi *alăturiş = alături*, *molcomiş = molcom*, *repeziş = repede*. Lexemele cu valoare substantivală principală sau contextuală *coastă, cot, cruce, lat, lung, pală, pândă, pânză, ponc, talpă* sunt sinonime cu corespondentele derivate în *-iş* cu valoare substantivală.

Pentru că dicţionarele, în mod consecvent şi tradiţional, indică infinitivul ca bază derivativă, am preluat această tehnică. Dar considerăm ca mult mai probabilă modificarea de la participiu adverbial şi adjectival la adverb derivat. DA-DLR înregistrează explicit valoarea adverbială a următoarelor participii, care sunt echivalente semantice (totale sau parţiale) cu derivatele discutate: *alăturat = alăturiş*; *hârâit = hârâiş*; *hotărât = hotărâş*; *îndoit = îndoiş* (vezi şi Mărgărit 2007: 93); *(a)lăturat = lăturiş*; *pitulit = pituliş*; *repezit = repeziş*; *scăriş = scărit*; *sucit = suciş*; *treptat = treptiş*; *tupilat = tupiliş*; *tupit = tupiş*; *ţintit = ţintiş*.

Relaţia de sinonimie cu baza, prezentă la multe unităţi analizate, arată că derivarea nu este motivată, cel puţin în acest caz, de necesitatea de schimbare a clasei gramaticale; oricum, adverbul românesc (excluzând corelaţia *-esc/-eşte*) nu este caracterizat de morfologie proprie. Acest tip de derivare poate fi pus în legătură cu morfologia evaluativă (în termenii lui Bauer 2004), ilustrată tipic prin diminutivare şi augmentare, dar şi cu fenomenele de supramarcare morfo-lexicală (în care se încadrează ataşarea de particule adverbiale), care au şi o componentă evaluativă.

Supramarcarea valorii adverbiale, care ne interesează în mod special aici, este mai evidentă în cazul grupurilor prepoziţionale cu valoare adverbială. Avem în vedere, în primul rând, adverbele *îngenunchiş* şi *în(n)otiş*. Primul are la bază grupul prepoziţional *în genunchi* (TDRG[3]). Tot un grup prepoziţional poate fi presupus şi pentru *în(n)otiş* (< *în not*, cf. *a not*, *cu notul* etc.), chiar dacă dicţionarele nu indică această etimologie[10]. În al doilea rând, nu este de neglijat sinonimia dintre grupurile prepoziţionale următoare: *în cruce = în cruciş*; *de-a cufundul = de-a cufundişilea; de faţă = de făţiş*; *de-a(-n) boul, de-a-n ’boule(a) = de-a ’mboişul, de-a ’mboişele; în lat = în lăţiş*; *în lung = în lungiş, de-a lungul = de-a lungişul*; *de-a oarba = de-a orbişul*; *în piez = în pieziş*; *de-a pitulitul = pe de-a pitulişul*; *în poancă, în ponce = în ponciş, de-a poanca = de-a poncişul*; *de-a tăvălugul, de-a tăvalul, de-a tăvala = de-a tăvălişul*; *de-a târâita = de-a târâişul*; *pe târâte = pe târâş*.

Adverbele în *-iş* şi *-âş* au valenţe semantice (foarte) reduse, unele fiind fixate în anumite expresii (*a ţine morţiş/ horţiş, a merge tălpiş*, de exemplu).

[10] Verigi indirecte în lanţul derivativ sunt şi *a lature* (cf. *alăturiş*) şi *în doi* (cf. *îndoiş*).

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

Altă observaţie, care ţine de originea acestora, explică relativa defectivitate semantică: derivarea s-a făcut de la un context în care baza derivativă are un anumit sens, limitat, cum ar fi: *boldiş < [a da cuiva] bold(duri); brăţiş < [(a se lua) în] braţe; brânciş < [pe] brânci, [în] brânci; chiorâş < [ca] chiorul/ chiorii; clipiş < [într-o] clipă; cruciş < [în] cruce; pândiş < [(ca) la] pândă; pieziş < [în] piez; tălpiş < [(a se da) pe tălpi]* şi multe altele.

În crearea de noi adverbe, analogia a avut un rol important. Aceasta s-a manifestat sub mai multe forme:

a. În contextul verbelor de tipul *a privi* şi *a merge*, *a pune*, după modelul derivatelor mai vechi, au fost create şi altele noi, de exemplu: *a privi corbiş*, după *a privi chiorâş, chiondorâş*; *a merge pândiş*, după *(pe) furiş*.
b. Analogia între baze conţinând acelaşi tip de seme, de exemplu, implicând părţi ale corpului (*brăţiş, brânciş, făţiş, foliş, frunţiş, îngenunchiş, picioriş, pieptiş, şoldiş, tălpiş, vintriş*), poziţionarea oblică (*cruciş, pieziş, ponciş* etc.), unele baze fiind chiar echivalente semantic (*furiş, hoţiş, tâlhăriş; orbiş, chiorâş* etc.).
c. Construcţiile coordonate conţinând un termen mai vechi au putut constitui un tipar productiv, de exemplu: „Într-acel chip şi Caradja,... petrecând în întunerecul nopţii, hrăpind din ţară *făţiş* şi *dosiş* şi *curmeziş* ... aşa schivernisi el scăparea vieţii prin fugă din scaun” (C. Gane, TR. V. II, 380, în DLR).

Observaţiile privind originea adverbelor în *-iş* şi *-âş* arată legitimitatea ipotezei sursei lor iniţial nominale[11]. Această ipoteză (care nu e nouă, după cum am spus deja) a fost enunţată doar, nu şi argumentată, demers în continuare dezirabil şi necesar.

3. Concluzii

Articolul are două părţi. În prima parte, sunt date inventarul unităţilor adverbiale în *-iş* şi *-âş*, care este mai mare decât s-a considerat anterior, şi câteva informaţii utile analizei acestora (sensul; prima atestare şi etimologia − pentru care s-au făcut completări şi rectificări punctuale; locuţiunile în care intră aceste unităţi; elementele din familia lexicală la care pot fi raportate, indicând explicit sinonimele monolexicale).

[11] Trebuie examinată şi situaţia din aromână, unde există particula adverbială *-luĭ*. Aceasta se ataşează la mai multe tipuri de adverbe şi grupuri adverbiale locuţionale, printre care şi *ascumtişaluĭ* „ascunziş”, *cručişaluĭ* „cruciş”, *furişaluĭ* „furiş”, *urghişaluĭ* „orbiş”. Este important că acest segment final a fost explicat dintr-o marcă de dativ(-locativ) (Papahagi 1963: 10).

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

După aceea, s-au făcut câteva observaţii privind sensul adverbelor în *-iş* şi *-âş*, atestarea, vitalitatea şi circulaţia acestora, precum şi originea şi valorile morfo-lexicale. Cele mai importante observaţii sunt:

- sensul acestor adverbe are o importantă componentă locativă/poziţională care dă specificul modului de realizare a acţiunii, blocând gradarea şi glosarea prin expresii de tipul *în mod...*;
- derivatele sunt foarte vechi, înregistrate încă din sec. al XVI-lea, dar un număr însemnat de adverbe în *-iş* şi *-âş* sunt atestate în ultimele două secole − fapt obiectiv dificil de interpretat în termeni de productivitate şi vitalitate a sufixelor, pentru că aceste adverbe caracterizează limba populară şi dialectală (nu există niciun derivat cu bază neologică), iar atestarea în scris, pentru română, este problematică;
- există un continuum evident între adverbele în *-iş* şi *-âş* şi nominalele cu aceleaşi sufixe (aproximativ jumătate din lexemele adverbiale au şi utilizare substantivală şi/sau adjectivală), temă care se impune a fi dezvoltată.

BIBLIOGRAFIA CITATĂ

Aertsen, H., M. Hannay, R. Lyall (eds.), 2004, *Words in their Places. A Festschrift for J. Lachlan Mackenzie*, Amsterdam, Vrije Universiteit.

Bauer, L., 2004, "The function of word-formation and the inflection-derivation distinction", în H. Aertsen, M. Hannay, R. Lyall (eds.) 2004: 283-292.

Chircu, A., 2006, „Adverbele româneşti în *-iş* (*-âş*)", în G. Pană Dindelegan (coord.) 2006: 57-66.

Chivu, Gh., G. Pană Dindelegan, A. Dragomirescu, I. Nedelcu, I. Nicula (eds.), 2012, *Studii de istoria limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea şi al XX-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, ms.

Ciompec, 1985, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie şi diacronie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Clemens, A., 1836, *Walachische Sparchlehre nebst einem Walachisch-Deutshen und Deutsch-Walachischen Bandwörterbuche*, Hermannstadt, B. D. Lhierrysche Buchs und Runstbandblung.

Dahmen, W., G. Holtus, J. Kramer, M. Metzeltin, W. Schweickard, O. Winkelmann (eds.), 2006, *Lexikalischer Sprachkontakt in Südosteuropa (Romanistisches Kolloquium XII)*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.

Densusianu, Ov., 1901, *Histoire de la langue roumaine.* I. *Les Origines*, Paris, Ernest Leroux.

Diaconovici-Loga, C., 1822, *Gramatica românească*, text stabilit, prefaţă, note şi glosar de Olimpia Şerban şi Eugen Doncescu, Timişoara, Facla, 1973.

Dinică, A., 2012, „Adverbul (secolul al XIX-lea)", în Gh. Chivu, G. Pană Dindelegan, A. Dragomirescu, I. Nedelcu, I. Nicula (eds.) 2012, ms.

FCLR 2007 − Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti", *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007 (coord.: M. Popescu-Marin).

Fischer, I., 1989, « [Le roumain] Formation des mots », în G. Holtus, M. Metzeltin, M. C. Schmitt, M. Niemeyer (eds.) 1989: 33-54.

Holtus, G., M. Metzeltin, M. C. Schmitt, M. Niemeyer (eds.), 1989, *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, vol. III, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

Mărgărit, I., 2005, *Ipoteze şi sugestii etimologice. Note şi articole*, Bucureşti, Editura Academiei Române („Etymologica" 18).
Mărgărit, I., 2007, *Comentarii etimologice şi semantice. Note şi articole*, Bucureşti, Editura Academiei Române („Etymologica" 27).
Meyer-Lübke, W., 1895, 1900, *Grammaire des langues romanes.* II. *Morphologie.* III. *Syntaxe*. Paris, H. Welter.
Mîrzea Vasile, C., 2009, „Adverbe şi expresii adverbiale de mod în limba română actuală", în G. Pană Dindelegan (coord.) 2009: 237-276.
Pană Dindelegan, G. (coord.), 2006, *Limba română. Aspecte sincronice şi diacronice*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.
Pană Dindelegan, G. (coord.), 2009, *Dinamica limbii române actuale – aspecte gramaticale şi discursive*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Pascu, G., 1916, *Sufixele româneşti*, Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române.
Popovici, V., 2006, „Sprachkontakt und Wortbildung. Das rumänische Suffix *-iş*", în W. Dahmen, G. Holtus, J. Kramer, M. Metzeltin, W. Schweickard, O. Winkelmann (eds.) 2006: 137-189.
Puşcariu, S., 1899, *Die Rumänischen Diminutivsuffixe*, Leipzig, Johann Ambrosius Barth.
Russu, I., 1981, *Etnogeneza românilor: fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Tudose, C., 1978, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, Bucureşti, Tipografia Universităţii din Bucureşti.

DICŢIONARE ŞI GLOSARE

CDER − Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru-Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002.
DA – Academia Română, *Dicţionarul limbii române, A−B, C, D−De, F−I, J−Lojniţă,* Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, Tipografia Ziarului „Universul", Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, 1913-1949.
DEX[1] – Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Lingvistică din Bucureşti, *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975 (conducătorii lucrării: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche).
DI – Academia Republicii Populare Române, Institutul de Lingvistică din Bucureşti, *Dicţionar invers*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1957.
DILR – Cecilia Căpăţînă (coord.), 2007, *Dicţionar invers al limbii române*, Bucureşti, Editura Niculescu.
DLR – Academia Română, *Dicţionarul limbii române*. Serie nouă, *D−E, J−Z,* Bucureşti, Editura Academiei, 1965-2010.
DOOM[2] – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti", *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2005 (coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu).
GL. ARGEŞ = Udrescu, D., 1967, *Glosar regional Argeş*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
GL. MUNT. − Academia Română, Institutul de Fonetică şi Dialectologie „Al. Rosetti", *Glosar dialectal. Muntenia*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1999 (Maria Marin, Iulia Mărgărit).
MDA − Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti", *Mic dicţionar academic*, 2 vol., Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold, 2010 (redactori responsabili: acad. Marius Sala şi Ion Dănăilă).
Papahagi, Tache, 1963, *Dicţionarul dialectului aromân: general şi etimologic*, Bucureşti, Editura Academiei.

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)

SDLR – August Scriban, 1939, *Dicţionaru limbii româneşti*. *(Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, ediţiunea întâia, Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”.
Suciu − Emil Suciu, 2009, 2010, *Influenţa turcă asupra limbii române.* I. *Studiu monografic*. II. *Dicţionarul cuvintelor româneşti de origine turcă*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
TDRG[3] − H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder Band I, 2000; Band II, 2003; Band III, 2005, Cluj-Napoca, Clusium.

SURSE

Basarabia, ediţiile 7-12, 1994, Uniunea Scriitorilor din Moldova, Editura Universul.
Budai-Deleanu, I., *Opere*, vol. I-II, ediţie critică de Florea Fugariu, studiu introductiv de Al. Piru, Bucureşti, Editura Minerva, 1974-1975.
Creangă, Ion, *Opere*, vol. I-II, ediţie îngrijită, note, variante, glosare şi bibliografie de Iorgu Iordan şi Elisabeta Brâncuş, studiu introductiv de Iorgu Iordan, Bucureşti, Editura Minerva, 1970.
Din viaţa poporului român: culegeri şi studii (*Vremuri înţelepte: povestiri şi legende româneşti*, culese de Dumitru Furtună), 1913, nr. vol. XV, Bucureşti, Academia Română, Socec & comp.
Druţă, I., 1990, *Scrieri*, vol. 3, Chişinău, Hyperion.
Familia, anul XXV, nr. 38, 17 septembrie 1889; anul XXX, nr. 27, 3 iulie 1894.
Gazeta economului. Foaie economică-socială, anul I, nr. 4, 24 mai 1892.
Luceafărul, anul VI, nr. 7, 1 aprilie 1907.
Revista ilustrată Cosînzeana, anul IX, no. 20, 30 noiembrie 1925.
Românul, anul IV, nr. 157, 30 iulie 1914.
Tribuna poporului, anul II, nr. 135, 8 iulie 1898; anul III, nr. 44, 4 martie, 1899.

NOTĂ: Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităţilor culturale în procesele Globale”, cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanţare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

BDD-A2390 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:59:47 UTC)